
Verslag van de conferentie over de relatie tussen micro- en macro-benaderingen in de onderwijssociologie te Tel-Aviv (15-17 april 1985)

1 Inleiding

Men maakt in de sociologie van het onderwijs wel een onderscheid in de micro- en de macrobenadering. De microbenadering is gericht op de individuele leerling en betreft bijvoorbeeld de vraag in hoeverre motivatiekenmerken van een leerling van invloed zijn op zijn of haar studieprestatie. Voor het antwoord op deze vraag kan men te rade gaan bij diverse theorieën; één daarvan is de 'prestatie-motivatietheorie' die verklaart waarom de leerlingen met een lage motivatie tot leren in het nadeel zijn in vergelijking met de leerlingen met een hoge motivatie. De macrobenadering is gericht op de samenleving als geheel en betreft bijvoorbeeld de vraag welke functies het onderwijs heeft voor de maatschappij. Het antwoord op een dergelijke macro-vraag wordt bijvoorbeeld gegeven door de 'reproductie-theorie', die inhoudt dat het onderwijs ertoe dient om aanwezige maatschappelijke verhoudingen te laten voortbestaan.

Er doen zich bij een dergelijke tweedeling in benaderingen enkele problemen voor. Een eerste probleem is dat micro- en macrotheorieën niet met elkaar in overeenstemming zijn te brengen en soms elkaar lijken tegen te spreken. Een ander probleem is dat de realiteit van het onderwijs niet met deze globale tweedeling overeenkomt, daar er tussen de leerling en de samenleving een breed spectrum aan niveaus is gelegen: de klas, de school, de scholengemeenschap, de scholenorganisatie, enz. Een derde probleem is dat

de niveau-specifieke theorieën niet geschikt zijn voor de verklaring van de invloeden die de hogere niveaus uitoefenen op de lagere niveaus, en omgekeerd; men zou over theorieën dienen te beschikken die op meerdere niveaus tegelijk betrekking hebben. Deze problemen zijn tot op heden nog lang niet bevredigend opgelost. Het is daarom uitermate wenselijk om een beter zicht te verkrijgen op het vraagstuk van in hoeverre micro- en macrobenaderingen kunnen worden gecombineerd.

Het 'Research Committee' *Sociology of Education* van de *International Sociological Association (ISA)* heeft het plan opgevat om zijn in 1985 te organiseren twejaarlijkse conferentie te wijden aan het verband tussen micro- en macrobenaderingen in de onderwijssociologie. Deze conferentie, die van 15 tot 17 april 1985 te Tel-Aviv (Israël) plaatsvond, stond onder leiding van Magaret S. Archer en Abraham Yogev. Als leidraad gold de probleemstelling of in de onderwijssociologie micro- en macrobenaderingen in theoretisch en methodisch opzicht kunnen worden geïntegreerd of dat men in de onderwijssociologie zal moeten berusten in het bestaan van afzonderlijke macro- en microbenaderingen.

2 Relevante vragen

In het algemeen zijn voor het beantwoorden van een dergelijke probleemstelling de volgende vragen relevant:

- Wat betekenen in dit verband de termen 'micro' en 'macro'? Gaat het daarbij uitsluitend om het individu en de samenleving als geheel (wat dat ook moge zijn) in absolute zin, of is hier sprake van een spraakgebruik om de relatie tussen eenheden met verschil in schaalgrootte aan te duiden?
- Wat zijn micro- en macrobenaderingen? Gaat het hier om algemene opvattingen over welke sociale eenheden als micro- of macro-eenheid functioneren, op welk ni-

veau de nadruk komt te liggen, en welke kenmerken van deze niveaus met elkaar samenhangen?

- c. Hoe dient men een 'verband' tussen micro- en macrobenaderingen op te vatten in een concreet onderzoek en hoe kan een dergelijk verband worden vastgesteld?
- d. Welke onderwijssociologische *theorieën* over verbanden tussen micro- en macrobenaderingen zijn er voorhanden?

Deze vragen werden behandeld in een inleiding op de conferentie door Margaret Archer over de mogelijkheden om micro- en macrobenaderingen in de onderwijssociologie te combineren en twee 'invited papers' van S. Eisenstadt en M. Levin. De overige 31 papers werden gepresenteerd in zeven secties. Deze gingen over de thema's: de leerstof, de wijze waarop leerlingen op de maatschappij worden voorbereid (socialisatie), onderwijspolitiek, methoden van onderzoek, cultuuroverdracht door het onderwijs, onderwijsinstellingen en nationale onderwijssystemen.

3 De micro/macro-combinatie paradox

Margaret Archer behandelde in haar inleiding op de conferentie het bekende probleem van schaalgrootte ('problem of scope'), het probleem dat in de sociologie theoretische benaderingen betrekking hebben op verschillende sociale niveaus. Wagner (*American Sociological Review*, 1953) heeft ruim twintig jaar geleden al gewezen op de 'fallacy of displaced scope', die optreedt wanneer een macro-theorie ten onrechte wordt gebruikt voor de verklaring van gedrag van individuen, en omgekeerd, wanneer een micro-theorie ten onrechte wordt toegepast op algemeen-maatschappelijke verschijnselen.

In haar inleiding, getiteld 'The displacement of scope in sociology of education', onderzocht Archer de houdbaarheid van de stelling dat de kloof tussen micro- en macrobenaderingen niet overbrugd zal kunnen worden (dualisme) en van de stelling dat beide benaderingen zonder meer zullen kunnen worden geïntegreerd (unitarisme). De stelling van het *dualisme* bleek niet houdbaar wanneer men ervan uitgaat dat de diverse verschijnselen in de samenleving, op welk niveau zij zich ook bevinden, op één of andere

manier met elkaar in verband staan; van sociologische theorieën kan worden verwacht dat juist dit verband tot uitdrukking wordt gebracht. De stelling van het *unitarisme* bleek evenmin houdbaar omdat daarin aan relatieve zelfstandigheid van sociale niveaus geen recht wordt gedaan. Archer noemt deze fout van veronachtzaming van niveaus de 'fallacy of suppression of scope'. Cumulatie van kennis is in dit geval onmogelijk omdat deze soort theorieën zonder niveau-specificatie tegenstrijdige resultaten zullen opleveren.

De andere variant van de unificatiestelling is de 'structurerings'-opvatting van Giddens, waarbij wordt aangenomen dat sociale niveaus elkaar wederzijds constitueren. De hechtheid van de relatie tussen sociale niveaus kan worden vergeleken met de verhouding tussen een ruiter en zijn paard. In deze opvatting zullen niveau-specifieke verschijnselen evenmin kunnen worden opgespoord. Ook hier geldt het bezwaar dat er voor de sociale niveaus te weinig zelfstandigheid overblijft.

Het probleem van het combineren van micro- en macrobenaderingen kan, aldus Archer, worden opgelost door gedrag op micro-niveau te beschouwen onder de *macro-voorwaarden* waaronder het tot stand is gekomen. Deze oplossing, door Archer 'morphogenesis'-benadering genoemd, gaat ervan uit dat het macroniveau de voorwaarden biedt voor het gedrag van individuen op microniveau. In het algemeen geldt dat deze nog nader aan te duiden macro-voorwaarden aan micro-processen mogelijkheden bieden: en daaraan tegelijkertijd beperkingen oplegen.

De oplossing van Archer van het probleem is even verrassend eenvoudig als plausibel. Daarin wordt aan zowel het dualisme als het unitarisme recht gedaan. In de morphogenesis-benadering wordt rekening gehouden met de relatieve zelfstandigheid van de verschillende sociale niveaus en daarmee met niveau-specificiteit van de onderwijssociologische benaderingen zoals die in de dualisme-stelling tot uitdrukking komt. Dit betekent dat bij het definiëren van de concepten die worden gehanteerd binnen deze benaderingen dient te worden aangegeven op welk niveau de concepten betrekking hebben. Bovendien wordt in de oplossing van de

morphogenesis een mogelijkheid aangegeven over hoe een verband tussen micro- en macromodellen kan worden gelegd, zoals de unitarisme-stelling voorstaat.

Hoewel Archers opvatting een adequate oplossing van het gestelde probleem vormt, is de morphogenesis-stelling nog te algemeen om te kunnen worden toegepast. Met name zal zich bij de toepassing van die stelling het probleem voordoen, hoe de betrokken micro- en het macroniveaus exact aan te geven en hoe de begrippen ter aanduiding van de micro- en macrocondities te specificeren. Als de macroprocessen onder verschillende macrocondities anders verlopen, zal aanneemelijk moeten worden gemaakt in hoeverre de verschillen in processen samenhangen met de verschillen in condities. Dit betekent dat er een apart begrippenapparaat nodig is voor de beschrijving van de geconditioneerde processen, waarin tegelijkertijd het micro- en macroniveau aan de orde komt.

Ondanks deze theoretische problemen en methodologische vraagstukken is het de verdienste van de door Archer voorgestelde morphogenesis-stelling, dat er een algemeen model voorhanden is gekomen voor het combineren van micro- en macromodellen in de onderwijssociologie. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de door haar aangegeven oplossing een belangrijk thema van de conferentie is geweest.

4 De bijdragen

Het is onmogelijk om hier alle gepresenteerde papers samen te vatten. We volstaan hier met het noemen van enkele opvallende lezingen.

Zo was er een uiteenzetting van De Swaan (Nederland) over het curriculum in het lager onderwijs van een land als weerspiegeling van de nationale communicatiestructuur. In zijn bijdrage, die historisch-vergelijkend van aard was, werd een schildering gegeven van het verband tussen het leerpakket van de lagere school (het microniveau) en de eisen die effectieve communicatie tussen verschillende georiënteerde bevolkingsgroepen (het macroniveau) stelt.

Kabane en Rapoport (Israël) lanceerden het begrip 'moratorium' als vrijplaats waarin jeugdigen ongestraft kunnen experimenteren

met de naleving van algemeen geldende sociale normen. Een moratorium-situatie is veelal een overgangssituatie, waarin jeugdigen gedurende bepaalde tijd 'buiten de maatschappij' zijn geplaatst. Een moratorium wordt opgevat als een intermediair niveau tussen het macroniveau van 'de' maatschappij en het microniveau van het individu.

Meyers (Nederland) en Morgenstern de Finkel (Spanje) presenteerden materiaal ter ondersteuning van de theorieën van Marx en Gramsci over de reproductie van bestaande maatschappelijke tegenstellingen door het onderwijs. Daarentegen wezen Bien (Israël) en Eisenstadt (Israël) op het onderwijs als mechanisme voor verandering van de samenleving. Hun studies waren overwegend vergelijkend van aard. De functie van het onderwijs als deelsysteem van een samenleving (het microniveau) aan de totale samenleving (het macroniveau) stond hierbij centraal.

Kleyer (Nederland) gaf een verslag van een oraal-historische studie over de leefwereld van leerlingen en hun onderwijzers in een kleine stad in de periode tussen de twee wereldoorlogen. De nadruk kwam hier te liggen op de afhankelijkheid van de kennisoverdracht (het microniveau) van het 'milieu locale' (het macroniveau).

Willms (Schotland) deed verslag van een onderzoek onder 450 (!) scholen naar kenmerken die van invloed zijn op het effect van achtergrondkenmerken op het studiesucces van de leerlingen. De schoolkenmerken zijn de ouderdom van de scholen en signatuur. De afhankelijkheid van individuele processen die leiden tot studiesucces van de genoemde voorwaarden van de scholen werd aldus door hem vastgesteld.

Tot slot: Resh (Israël) deed een uitstekend verslag over een kwantitatief onderzoek over verschillen in schoolloopbanen van leerlingen in het voortgezet onderwijs in openbare en religieuze scholen in Israël. De verschillen in de schoolloopbaanmodellen (het microniveau) werden gerelateerd aan de algemene kenmerken van openbare en religieuze scholen (het macroniveau).

5 Nabeschouwing

In hoeverre heeft de conferentie aan haar doel beantwoord? Hoewel deze als geheel

geslaagd mag worden genoemd, kunnen daarbij wel een paar kanttekeningen worden geplaatst. Laten we daarvoor de eerder gestelde vragen de revue laten passeren.

- a. Het begrippenpaar 'micro' en 'macro' heeft betrekking op paren van sociale niveaus, die op wisselende plaatsen op het gehele micro-macro-spectrum kunnen zijn gelegen en zich daarmee relatief ten opzichte van elkaar verhouden. Het niveau dat het dichtst bij het micro-uiteinde van het spectrum ligt heet 'microniveau', en het niveau dat het dichtst bij het macro-uiteinde ligt 'macroniveau'. Het microniveau 'behoort tot' het macroniveau, het is dan ook kleiner dan het macroniveau. Met andere woorden: 'het' microniveau is niet noodzakelijk het individu en 'het' macroniveau is niet noodzakelijk de samenleving als geheel.
- b. De vraag wat micro- en macrobenaderingen zijn, is tijdens de conferentie niet behandeld. Dat is jammer omdat theorieën over relaties tussen kenmerken van een niveau in veel gevallen werden gelijkgesteld met het onderscheid in niveaus zelf. De theorie waarop het aanbrengen van een onderscheid in diverse niveaus is gebaseerd, ziet er anders uit dan een theorie die aangeeft welke verschijnselen op die niveaus thuishoren, en zeker anders dan een theorie over het opstellen van uitspraken over samenhangen tussen die verschijnselen. Het aanbrengen van dit onderscheid in soorten theoretische benaderingen is noodzakelijk voor het beantwoorden van de vraag naar de mogelijkheden van integratie van micro- en macrobenaderingen.
- c. Over het *verband* tussen micro- en macrobenaderingen bleken er dan ook diverse zienswijzen te bestaan. De zienswijzen splitsten zich hier langs diverse breuklijnen. Een eerste onderscheid betreft de aard van de gehanteerde interpretatiemodellen. De meeste deelnemers vatten het verband tussen micro- en macrobenaderingen op als een direct effect van een kenmerk van macroniveau op een kenmerk van microniveau. Aldus reduceerde men het gestelde methodologische integratieprobleem tot het technische vraagstuk van het schatten van de parameters van een model op individueel ana-

lyseniveau (waarbij de macrokenmerken als contextuele variabelen voorkomen). Een dergelijk onderzoek, dat overigens zozeer klakkeloos in gebruik is geraakt dat men wel schamper spreekt over een 'minor sociological industry', is gedoemd oninterpreteerbare resultaten op te leveren zolang het over simpele relaties tussen kenmerken gaat. Theoretisch vruchtbaar multiniveau-onderzoek zal zich bezig dienen te houden met meer complexe relaties, zoals die waarin macrovoorwaarden voor microprocessen voorkomen. Dit komt overeen met de zienswijze die werd verwoord door Archer, geïllustreerd door bijvoorbeeld de onderzoeken van Resh en Willms. Het tweede onderscheid in zienswijzen over het verband tussen micro- en macrobenaderingen betreft de manier waarop blijkbaar onderzoek wordt gedaan: kwalitatief/interpreterend onderzoek en kwantitatief onderzoek. Bij het kwalitatief/interpreterend onderzoek wordt getracht de relatie tussen de (macro-)omgeving en een (micro-)verschijnsel zo nauwkeurig en zo specifiek mogelijk te beschrijven en de afhankelijkheid tussen beide niveaus inzichtelijk te maken. In het kwantitatieve onderzoek tracht men algemene relaties tussen zeer speciale kenmerken van diverse uiteenlopende micro- en macroniveaus vast te stellen met gebruikmaking van statistische rekenprocedures.

- d. *Voorbeelden* van te integreren, onderling uiteenlopende micro- en macrobenaderingen van één en hetzelfde verschijnsel werden tijdens de conferentie niet gegeven. Wél kwamen tijdens de conferentie beide soorten theorieën aan de orde, maar voor verschillende verschijnselen, waardoor confrontatie onmogelijk werd. Hoe veelbelovend het morphogenesis-voorstel voor de integratie van micro- en macrobenaderingen ook is, door afwezigheid van een uitgewerkt voorbeeld bleef deze tezeer een geraamte zonder vlees en bloed. De meeste deelnemers richtten zich meer op de vraag hoe meerdere niveaus in een onderzoek te combineren, dan op het probleem hoe daarover een adequate theorie te formuleren.

Samenvattend: De conferentie heeft de noodzaak duidelijk gemaakt van een zorgvuldige begripsvorming inzake multiniveau-onderzoek op het gebied van de onderwijssociologie. Het is zeker de moeite waard om de voorgestelde procedures verder uit te werken. Gezien het belang van de probleemstel-

ling voor het onderwijssociologisch onderzoek, zal men het verslag van de conferentie met belangstelling tegemoet kunnen zien. Dit zal verschijnen in *Review of Sociology*.

P. van den Eeden
(*Vrije Universiteit, Amsterdam*)